

JAN SEDLÁČEK

DĚJINY SOCIOLOGIE JAKO SOCIOLOGICKÁ DISCIPLÍNA

1. MOTIVY ANALÝZY

Každý, kdo se poněkud hlouběji zabývá dějinami sociálního myšlení a sociologie, zpravidla si dříve či později položí základní otázku, zda má toto jeho úsilí nějaký význam pro soudobou sociologii, zda má smysl studovat názory lidí na společnost, jak se vyvíjely od onoho okamžiku, kdy byl člověk schopen uvažovat o sociálních problémech, až po dobu poměrně nedávnou. Podobně jako na mnohé jiné klíčové otázky soudobé sociologie neexistuje ani na tuto otázku mezi dnešními sociology shodná odpověď. To souvisí především s nejednotností stanoviska, z něhož k ní přistupují. Dá se však říci, že zejména mezi představiteli empiristického směru v sociologii, který má ve světové sociologii stále silný vliv, převládá mínění, že soudobý sociolog se bez znalosti dějin sociálního myšlení i dějin sociologie může docela dobře obejít. Vychází se přitom z toho, že sociologie je chápána především jako věda o současnosti, a její vlastní dějiny jsou pro ni samu tudíž něčím zcela vedlejším. Argumentuje se zpravidla tím, že analýzou dějin sociologie nepoznáme nic jiného než minulost vlastního oboru, a toto poznání nemá tedy pro sociologii o nic větší význam než například poznání dějin lékařství pro medicínu, dějin přírodních věd pro současnou biologii apod.

Tyto formulace vycházejí mlčky z jednoho společného předpokladu: že totiž ideálem a vzorem výstavby sociologie jako vědy má být model přírodních věd, že soudobá sociologie se už prakticky tomuto modelu přiblížila, a že tudíž vše, co jí předcházelo, je vůči ní v takovém vztahu jako například předvědecká biologie k biologii dnešní, alchymie k vědecké chemii apod., a podle toho je třeba s tím také zacházet

Zdá se, že subjektivní pohnutky tohoto postoje jsou pozitivní. Obecně vzato, jde o to, aby závěry, k nimž dospívá sociolog, brala společnost stejně vážně a stejně závazně, jako je tomu se závěry exaktních přírodních věd. Soudím však, že oblasti společenského života, o nichž může soudobá sociologie takto vypovídat, jsou poměrně velmi úzké a týkají se nezářídka problematiky značně banální. Nicméně zastánci tohoto pojetí sociologie se domnívají, že pouze toto je skutečná věda a všechny ostatní názory na společnost, nezaložené na metodologii a teorii vybudované podle vzoru přírodních věd, jsou pouhou spekulací, metafyzikou a do sociologie nepatří. Tyto ná-

zory navazují na jednu verzi pozitivistické tradice a Mills v Sociologické imaginaci¹⁾ je označuje jako „abstraktní empiricismus“.

Ostrá polemika s „abstraktním empiricismem“ v otázce vztahu k dějinám sociologie i k řešení jiných problémů, tak jak ji vede například C. W. Mills v uvedeném díle, by nebyla nutná, kdyby si tento proud nečinil nárok být jediným skutečně vědeckým proudem v soudobé sociologii, kdyby se v něm tedy neprojevovaly – jak říkají někteří sociologové – imperialistické tendence a kdyby uznával to, co dnes musí uznat každý reálně a kriticky uvažující odborník v sociologii, že totiž soudobá sociologie nemá ráz vědecké disciplíny v tom smyslu, jak je vědeckost chápána v oblasti studia přírody. Sociologie – stejně jako některé další tzv. společenské vědy – se od přírodních věd (např. od chemie, fyziky, biologie apod.) odlišuje především tím, že se rozpadá na celou řadu směrů a škol, které se mezi sebou neliší snad pouze tematikou, tj. výsekem objektivní reality, na niž se především zaměřují, nebo metodami, které hlavně rozvíjejí (takové směry a školy existují i ve vědách přírodních), leč často podstatně rozdílnými názory na tutéž otázku i rozdílnou metodologií. Tato diferenciací doprovází jak známo vývoj sociálního myšlení, sociologie i sociologické metodologie od jejich počátků.

Pokud jde o vztah soudobých sociologických směrů a škol k dějinám vlastního oboru, zdá se, že můžeme rozlišit zhruba tři základní postoje: 1. ty, které význam studia dějin sociologie pro soudobého sociologa absolutně popírají, 2. ty, které se tak či onak hlásí k určitému předchůdci jako k „zakladateli“ svého směru nebo školy, avšak soustavným studiem dějin sociálního myšlení či sociologie se dále nezabývají, 3. ty, které považují hlubší znalost dosavadního vývoje vlastního oboru za zcela nezbytnou.

Do první skupiny nesporně patří už zmíněný „abstraktní empiricismus“, o jehož některých představitelích v této souvislosti velmi výstižně napsal P. Sorokin tato slova: „Mladší generace amerických sociologů a psychologů otevřeně prohlašuje, že ve všech minulých stoletích nedošlo k žádnému významnému objevu v oblasti, která je předmětem jejich zkoumání; existovaly pouze jisté nejasné „kabinetní filosofie“; skutečně vědecká éra v těchto disciplínách začala teprve v posledních dvaceti až třiceti letech spolu s publikací výsledků jejich vlastních výzkumů nebo výzkumů osob patřících k jejich klikám. Činíce si zvláštní nárok na objektivismus, přesnost a vědeckost, noví sociologičtí a psychologičtí Kolumbové neúnavně prezentují tuto iluzi jako vědeckou pravdu.“²⁾

O druhé námi vymezené skupině směrů a škol píše polský sociolog Jerzy Szacki, že historii sociálního myšlení a sociologie zaměňuje „pověstmi o počátku“,³⁾ a to proto, že tyto projevy zájmu sociologů o dřívější názory na sociální jevy připomínají právě „pověsti o počátku“, jak se s nimi setkáváme u přírodních národů. Jsou jakýmsi

1) Praha, 1968, kapitola třetí.

2) P. A. Sorokin: Fads and Foibles in Modern Sociology and Related Sciences, London 1958, s. 3–4.

3) J. Szacki: Wstęp. Perspektywa historii myśli społecznej, v díle: H. Becker, H. E. Barnes: Rozwój myśli społecznej od wiedzy ludowej do socjologii, I. díl, Warszawa 1964, s. 13.

určením vlastní genealogie, přičemž nemá zásadní význam to, co se dělo mezi oním víceméně mýtickým počátkem a současností. Píše se zpravidla pouze o „hrdinech“, kteří založili „vědu o společnosti“, případně daný směr nebo školu. Přitom volba genealogie je často dosti libovolná. Je zřejmé, že rovněž v tomto případě má zájem o dějiny vlastního oboru spíše pouze deklarativní ráz a k hlubší analýze dějin sociologie nijak nepřispívá.

Podstatně odlišný vztah k historii sociálního myšlení a sociologie má ta skupina směrů a škol, kterou jsme v naší klasifikaci uvedli na třetím místě. Jde o takové školy a směry, které se hlásí k principu historismu v sociálním bádání a které tento princip ve své vědecké činnosti rovněž prakticky uplatňují. Z toho důvodu razí někteří sociologové⁴⁾ pro jejich označení souhrnný název historická sociologie. Tento široký a po mnoha stránkách diferencovaný proud soudobé sociologie, v němž čelné a průkopnické místo patří sociologii marxistické, se vyznačuje několika typickými rysy, mezi nimiž je třeba jmenovat snahu prozkoumat počátky společenského života lidí, sledovat vznik a vývoj různých forem sociální organizace, sociálních struktur a sociálních institucí, zkoumat otázku stadiálnosti evoluce sociálních typů a struktur a odhalit a formulovat zákony společenského vývoje. Je pochopitelné, že sociolog vytyčující si takovéto cíle se nemůže obejít bez znalosti obecné historie, leč ani bez znalosti onoho reflexu společenské reality, jak se ve výrazné podobě projevuje ve společenském vědomí a jak je zachycován dějinami sociálního myšlení a sociologie. Přitom rozhodně nelze tvrdit, že by tento proud zaujímal v soudobé sociologii jakési okrajové místo a že by z hlediska společenské praxe byl bezvýznamný. Zdá se, že to, co o významu tohoto proudu pro soudobou sociologii napsal C. W. Mills v Sociologické imaginaci, je zcela výstižné a není zapotřebí k tomu dodávat nic dalšího.

Domnívám se, že z hlediska takto pěstované sociologie, a tudíž rovněž z hlediska sociologie marxistické spočívá smysl a význam studia dějin vlastního oboru pro dnešního sociologa v těchto rysech:

1. Dějiny sociologie skýtají bohatý a zajímavý materiál pro jedno ze speciálních odvětví sociologie, tj. pro sociologii vědění. Chápeme-li sociologii vědění jako disciplínu zabývající se především problematikou podmíněnosti názorů určitých společenských skupin i jedinců jejich sociálním postavením a situací, ve které žijí, pak není sporu o tom, že předmětem jejího zájmu musí být vedle jiných forem společenského vědomí rovněž sama sociologie. Ta má však v tomto případě zcela zvláštní a výjimečné postavení, neboť sociolog zde aplikuje metody používané zpravidla při zkoumání mimosociologických myšlenkových struktur na svůj vlastní obor. Podrobuje tak sociologii a její vývoj témuž objektivnímu a kritickému rozboru, jak to činí u jiných disciplín, což může vést k velmi závažným a z hlediska dalšího vývoje sociologie velmi podnětným poznatkům. Je pochopitelné, že takováto analýza je bez hlubší a soustavnější znalosti dějin sociologie nemyslitelná.

⁴⁾ Např. H. E. Barnes: Historical Sociology, New York 1948.

2. Poznání historie vlastního oboru učí sociologa zdravému skepticizmu. Každý, kdo se vývojem sociologie zabývá, si velmi brzy uvědomí podmíněnost veškerých poznatků o společnosti místem a dobou, ve kterých vznikaly. Zjistí, že i u nejvýznamnějších představitelů sociálního myšlení a sociologie minulosti nacházíme vedle geniálních postřehů celou řadu banálních myšlenek, respektive teoretických závěrů, hypotéz a prognóz, které se z hlediska dalšího společenského vývoje ukázaly jako nesprávné a neuskutečnitelné. Studium dějin sociologie učí tak sociologa historismu, což je jedna z nedůležitějších metodologických zásad ve společenských vědách, a chrání ho před dogmatismem. Je pochopitelné, že všechny tyto poznatky a principy si sociolog může osvojit i studiem dějin jiných oblastí společenského vědomí, nicméně se domnívám, že analýza historie vlastního oboru je zde nejpoučnější.

3. Dějiny sociologie mohou být pro soudobého sociologa rovněž bohatým pramenem inspirace. Způsoby, jak byly určité sociální problémy teoreticky řešeny v minulosti, jsou pro nás velmi často už pouze antikvární záležitosti, avšak problémy a otázky samy často zůstávají a je třeba se jimi zabývat. I v sociologii – podobně jako ve filozofii – existují tzv. věčné otázky, se kterými se bude každá sociologická škola a generace tak či onak potýkat. Znalost dějin sociologie může být v tomto případě rovněž zdrojem poučení, i když často pouze negativním. Pro sociologa jsou tak dějiny jeho vlastního oboru nejen nenahraditelným pramenem nápadů, ale nezřídka rovněž přehlídkou postupů, jak dané otázky řešit nelze, což obojí jistě není zanedbatelné.

4. Přes dobovou i místní omezenost byla ovšem řada teoretických, zejména však metodologických otázek sociologie vyřešena v minulosti nejednou správně. Dějiny sociologie nejsou snad jen jakýmsi hřbitovem dávno mrtvých myšlenek a postupů. Soudobí sociologové mohou mnohé od svých předchůdců přejmout. V marxisticky orientované sociologii je tato myšlenka všeobecně přijímána, neboť její reprezentanti přímo programově navazují na materialistické pojetí dějin, konstituované a rozvinuté zhruba před sto lety Karlem Marxem a rozpracovávané později jeho nejvýznamnějšími žáky. Avšak i celá řada nemarxistických sociologických směrů a škol – pokud si nekladou jen omezené úzce sociografické cíle – se uvědoměle hlásí k těm či oněm sociologům minulosti a přejímá mnohé z jejich teoretického systému i metodologie. Tak soudobí teoretické elity se velmi často odvolávají například na V. Pareta, funkcionalisté na E. Durkheima, představitelé institucionalistické školy na M. Webera apod. Sociolog tedy v žádném případě – i přes velikou proměnlivost objektu, který zkoumá – nemusí začínat stále znova a z ničeho. Některé otázky byly uspokojivě vyřešeny už před ním. Soudobý sociolog to však musí vědět. Znalost dějin sociologie ho tak chrání – máme-li se inspirovat výše uvedeným Sorokinovým přirovnáním – před plavbou do míst, která už jsou dávno známa a zmapována, jinak řečeno, před pracným a často velmi vyčerpávajícím objevováním objeveného.

V této souvislosti je snad vhodné uvést jako zvláště názorný příklad celá desetiletí trvající neznalost Marxova díla mezi většinou, a to i často velmi významných, nemarxistických sociologů. Bez ohledu na to, jak a čím bylo toto přehlížení teorie a metody marxistického materialistického pojetí dějin v uvedeném prostředí způsobeno,

je třeba je považovat za neodpustitelné a též i z čistě tzv. vědeckého hlediska, na něž se toto prostředí rádo odvolává, za neúnosné. Vedlo to totiž k tomu, že nemarxističtí sociologové v minulosti, ale často i dnes velmi pracně v některých otázkách dospívali a dospívají k týmž závěrům, které už dávno před nimi formuloval Marx a jeho nejvýznamnější pokračovatelé. Tuto tezi je možné dokázat na celé řadě konkrétních příkladů. Takzvaná sociologie vědění se například ve 20. a 30. letech dopracovala, pokud jde o vztah společenského vědomí a jeho nositelů, zhruba k týmž základním poznatkům, které byly formulovány v zárodečné podobě už v Marxově a Engelsově Německé ideologii. V oblasti sociologie politiky dospívá novější nemarxistická sociologie k modernímu pojetí politických stran jako zorganizovaných struktur plnících určité funkce v politickém životě, až prakticky počátkem padesátých let našeho století zásluhou díla M. Duvergera, ačkoli na institucionální a organizační aspekt života politických stran upozorňoval už M. Weber a V. I. Lenin zdůrazňoval a teoreticky propracovával tyto rysy u marxistické strany nového typu už na počátku XX. století. Podobně takový klíčový pojem soudobé sociologie, jakým je pojem role, nejenže nalézáme u Marxe, ale jeho pojetí celé této otázky zahrnuje celou řadu aspektů, k nimž se nemarxističtí sociologové dopracovali až teprve poměrně nedávno, jak na to upozorňuje E. Urbánek.⁵⁾

Na neznalost marxismu mezi nemarxistickými sociology poukazuje rovněž např. P. Machonin a výstižně píše: „Mnozí nemarxističtí autoři zcela bezděčně vycházejí z výše uvedených (tj. marxistických – J. S.) filosoficko-historických předpokladů, považují je za samozřejmá východiska vědy o společnosti a neuvědomují si, že dávno před Durkheimem, M. Weberem, Parsonsem, teoretiky konfliktualismu či ekonomického růstu, industriální společnosti aj. byly formulovány Marxem. (...) Dílo Leninovo je pak mezi sociology známo minimálně, ač je velmi poučné svým odmítáním vulgárního ekonomismu i postižením složitosti odumírání tříd.“⁶⁾

5. Konečně poslední význam znalosti dějin sociologie spatřuji v tom, že z nich soudobý sociolog může čerpat celou řadu dobře vytvořených a dobou prověřených pojmů a termínů. Je paradoxní, že mnozí představitelé „abstraktního empiricismu“, popírající smysl studia dějin vlastního oboru pro soudobého sociologa, tak činí, a přitom vůbec neznají původ těchto pojmů a termínů. Pojmová a terminologická výbava má v každé myšlenkové struktuře zcela základní a klíčový význam, také proto, že vedle jiných faktorů zajišťuje kontinuitu ve vývoji daného oboru. Nelze tudíž ani po této stránce význam dějin sociologie podceňovat.

5) Viz jeho stať O pojmu sociální role, v díle Problémy soudobé sociologie, Acta Universitatis Carolinae — Philosophica et historica č. 4, Praha 1968, a zejména pak jeho stať Role, masky, charakter, v díle Marx a dnešek, Praha 1968.

6) P. Machonin: Konceptuální rámec a základní teoretické předpoklady výzkumu sociální stratifikace, v díle P. Machonin a kolektiv: Československá společnost, Bratislava 1969, s. 18.

2. PROBLÉM POČÁTKU

Ani na otázku, kdy vlastně sociologie vznikla, neexistuje mezi soudobými sociology jednotná odpověď. Není to nic nepochopitelného, máme-li stále na mysli to, co jsme napsali už výše, že sociologie se vždycky v minulosti rozpadala a i dnes rozpadá na mnoho škol a směrů. Protože v sociologii zatím neexistují, pokud jde o metodologii, a zejména o teorii, až na malé výjimky takové postupy a poznatky, které by byly všeobecně přijímány a považovány za vědecké, je těžké stanovit nějaký přesný bod, kde končí nevědecká spekulace a kde začíná vskutku exaktní a vědecky plně hodnotná sociologie.

V nemarxistické sociologii se často setkáváme s tím, že každý sociologický směr nebo škola o sobě prohlašují, že vědecká sociologie vzniká až teprve v okamžiku, kdy se objevily názory a metody jejich vlastních představitelů, a že všechno, co předcházelo, bylo nevědecké. Ve velmi výrazné podobě to nacházíme například u A. Comta, H. Spencera, u všech reprezentantů tak početných směrů naturalistického redukcionismu, ale rovněž u soudobého „abstraktního empiricismu“, jak na to poukázal například P. Sorokin ve výše citované knize. Důsledkem této tendence je pak skutečnost, že dějiny nemarxistické sociologie se nám, pokud bychom brali v potaz pouze to, co o sobě jednotliví její představitelé prohlašují, jeví jako celá řada stále znovu podnikaných pokusů o „založení vědy o společnosti“, tedy jako vývoj značně diskontinuální s velmi slabými kumulativními prvky.

Spor o „počátek vědecké sociologie“ je vlastně pouhou reprodukcí výše popsaného sporu o smysl studia dějin sociologie pro soudobého sociologa. I zde se vyhranila v zásadě dvě protikladná stanoviska, reprezentovaná na jedné straně tzv. historickou sociologií, na straně druhé sociologií empiristickou. Vynikající polský sociolog S. Ossowski k této otázce napsal, že „(. . .) sociologie jako věda se zrodila dvakrát, a po každé jako jiná věda. Poprvé vzniká jako zvláštní disciplína v první polovině XIX. století. Název, který byl pro ni v té době vymyšlen, vyjadřuje přesvědčení, že její předmět, metody a úkoly jsou zvláštní, že je něčím jiným než filosofie či historie, které doposud měly nad společenskými otázkami patronát. Podruhé se sociologie rodí ve XX. století jako empirická věda v podstatě osvobozená od jakékoli spekulace a podřízená přesným direktivám empirických výzkumů. (. . .) Adepti této nové disciplíny používají pro ni obyčejně názvu ‚empirická sociologie‘, existuje však tendence ztotožňovat tuto ‚empirickou sociologii‘ se sociologií *tout court* a učinit z tradiční sociologie buď složku sociální filosofie, sociální antropologie nebo konečně – s nejmenším despektem – sféru sociální teorie“.⁷⁾

Představitelé historické sociologie vyslovují tedy zpravidla názor, že sociologie jako objektivní společenská věda vznikla na počátku XIX. století, zatímco tzv. empiričtí sociologové kladou vznik této disciplíny přibližně do 30.–40. let našeho století, a to proto, že teprve v těchto letech začala být takovými vědci, jako je Lazarsfeld,

7) S. Ossowski: O osobliwościach nauk społecznych, Warszawa 1962, s. 200 a 201.

Stouffer aj., systematicky aplikována pravidla experimentálních výzkumů na společnost a data takto získaná začala být kvantitativně zpracovávána a verifikována. U empirických sociologů se projevuje zřejmá tendence vést ostrou hraniční čáru mezi tzv. vědeckou, tj. jejich sociologií, a vším tím, co jí pod stejným názvem předcházelo, a považovat empirickou sociologii za uskutečnění onoho odvěkého snu, podle kterého se sociologie stane plně hodnotnou vědou v okamžiku, kdy se metodologicky i teoreticky maximálně přiblíží přírodním vědám, a naplní se tak postulát jednoty věd, formulovaný novopozitivisty.

V této stati, která si klade jen omezené cíle a chce na určité problémy spíše pouze upozornit než je vyčerpávajícím způsobem řešit, není místa na to, abychom se zabývali všemi pochybnostmi, které toto pojetí sociologie vyvolává. Přesvědčivé a výrazně je formulovali takoví sociologové, jako C. W. Mills,⁸⁾ M. Hirszowiczová⁹⁾ a J. J. Wiatr.¹⁰⁾ Nejde mi zde o nic jiného, než ukázat, že ani ve svém základním tvrzení, totiž v tom, že pojetí sociologie prosazované empirickou sociologií je něčím úplně novým, bez jakýchkoli historických tradic, a tudíž že znamená jakýsi základní obrat od předvědeckého stadia ke stadiu vědeckému, nemají abstraktní empirikové úplně pravdu. Spolu se St. Ossowským si dovoluji na jejich adresu říci, že „(...) moderní empirická kvantitativní sociologie má svoji prehistorii v dobách, kdy plně převládaly tradiční metody. Jednou z prehistorických prací tohoto nejnovějšího směru, která – přes to, že ve srovnání se Stoufferovými či Lazarsfeldovými výzkumy používá primitivnějších prostředků – se stala klasickým dílem a neztratila dodnes svůj význam, je čtyřicet let starý Thomasův a Znanieckého *The Polish Peasant*. Tendence k empirickým výzkumům – přes teoretické spekulace a přes zápal pro formulaci příčinných vysvětlení založených na intuitivních předpokladech – charakterizuje Durkheimovu školu, přičemž výzkumy uskutečňované v meziválečném období Halbwachsem, Czarnowským a Le Brasem směřují ke kvantitativnímu zpracování sebraných materiálů na základě přesně určených kategorií podmiňujících faktorů a na základě indexů psychických postojů. Předchůdcem těchto prací byl sám Durkheim, a to v díle, které vzniklo ještě v XIX. století (*Le suicide*, 1897). Alex Inkeless vidí právě v tomto díle počátek moderní empirické sociologie. Je ovšem možné jít ještě dále do minulosti. Proč neuznat za předchůdce této moderní empirické sociologie Le Playe s jeho výzkumy dělnických rozpočtů v různých zemích, které prováděl v pátém a šestém desetiletí minulého století? A proč by v prehistorii moderní sociologie mělo chybět dílo mladého Engelse o dělnické třídě v Anglii (1844), napsané ještě dříve, než se objevil název ‚sociologie‘?“¹¹⁾

Domnívám se, že z těchto několika vět na adresu empirických sociologů a jejich názorů týkajících se vzniku sociologie jako vědy plyne přinejmenším jedno velmi důležité obecnější poučení, které se nám potvrdí ještě v dalším výkladu: že totiž

⁸⁾ Cit. dílo, zvláště třetí kapitola Abstraktní empiricismus.

⁹⁾ M. Hirszowicz: *Konfrontacje socjologiczne*, Warszawa 1964, s. 16–22.

¹⁰⁾ J. J. Wiatr: *Szkice o materializmie historycznym i socjologii*, Warszawa 1962, s. 44–50.

¹¹⁾ S. Ossowski: cit. dílo, s. 202–203.

hledat nějaký určitý bod obratu v sociologii od spekulace k vědě, snažit se jej dokonce přesně časově stanovit a odsoudit všechno, co mu předcházelo, je činnost nejen značně obtížná, ale dokonce marná.

S pokusy zásadním způsobem odlišit názory na společnost, jak se vyvíjely v rámci sociální filosofie a filosofie dějin zhruba do první poloviny 19. století, od sociologie, se setkáváme rovněž mezi autory, kteří v mnohém navazují na tradice historické sociologie. Většina z nich se odvolává na E. Durkheima, který o této otázce napsal: „Jméno sociologie bylo vytvořeno Augustem Comtem, a označuje vědu o společnostech. Bylo-li slovo nové, bylo to proto, že věc sama byla nová; novotvar byl nezbytný. Ovšemže spekulace o věcech politických a sociálních ve smyslu velmi širokém začala před 19. stoletím: Platonova *Ústava*, Aristotelova *Politika*, nesčetná pojednání, pro něž tato dvě díla byla vzorem, jako úvahy Campanellovy, Hobbesovy, Rousseauovy a jiné, zabývala se již těmito otázkami. Avšak tyto rozličné studie se lišily od studií, které označujeme jako sociologické, podstatným znakem. Nebylo ve skutečnosti jejich předmětem popsat a vysvětlit, *jaké společnosti jsou nebo jaké byly, nýbrž zkoumat, jaké mají být, jak se mají organizovat*, aby byly co možná nejdokonalější. Zcela jiný je cíl sociologa, který studuje společnosti prostě proto, *aby je poznal a jim porozuměl*, stejně jako fyzik, chemik a biolog zacházejí s jevy fyzikálními, chemickými a biologickými. Jeho úkolem jediné jest dobře určit fakta, která studuje, a objeviti zákony, podle nichž se tato fakta vytvářejí (...).“¹²⁾

Jakkoli se zdá, že tento názor do značné míry vystihuje některé základní odlišnosti mezi „předsociologickým“ sociálním myšlením a sociologií, nedomnívám se, že by mohl být zcela přesvědčivým a spolehlivým kritériem pro přesné stanovení bodu obratu ve vývoji teorie společnosti a pro přesné určení vzniku sociologie. Studiem dějin sociální filosofie můžeme totiž zjistit, že se tu u některých autorů setkáváme s tím, co Durkheim považuje za typické až pro sociologii, totiž s relativně přesným popisem daného stavu společnosti nebo některé její složky (např. u Machiavelliho), a na druhé straně řada už nesporně sociologických systémů se také pokouší o to, čím Durkheim charakterizuje sociální filosofii – o určité prognózy, jaká by společnost měla být (např. pozitivismus v comtovské podobě).

Příčinu vzniku kvalitativně nových názorů na společnost, jak se s nimi začínáme setkávat zejména na přelomu 18. a 19. století a v první polovině 19. století, je třeba hledat nikoli ve vývoji společenské teorie samotné, nýbrž v širší společenské situaci, jak se vytvořila v této době v nejvýznačnějších zemích západní Evropy, zejména ve Francii a v Německu. Pak pochopíme jednak to, proč sociologie jako objektivní poznání společnosti vzniká až relativně velmi pozdě, a za druhé to, proč hned od počátku nemá podobu jedné všeobecně přijímané vědy, ale vnitřně se člení do celé řady proudů, směrů a škol.¹³⁾

¹²⁾ E. Durkheim: *Sociologie a sociální vědy*, Brno 1948, s.3.

¹³⁾ Řešení této otázky v naší sociologické literatuře zatím nejvýstižněji naznačila I. Dubská v práci *Auguste Comte a vytvoření sociologie*, Praha 1963.

Velmi schematicky vyjádřeno, vítězství buržoazních revolucí v hlavních západoevropských zemích odstranilo nejvýznamnější *společenské* bariéry, které se doposud objektivnímu poznání sociální reality stavěly do cesty a zrod nové společnosti zároveň odhalil celou řadu nových prvků společenského života, které doposud byly jen těžko postřehnutelné. Zároveň se však také nutně vyjevily nové sociální rozpory, jejichž řešení se společenská teorie ani praxe nebude moci vyhnout.

Za nejdůležitější společenské podmínky vzniku a rozvoje sociologie jako objektivní vědy o společnosti považují tyto:

1. Žádná oblast společenského života nesmí být pro badatele tabu, žádná otázka týkající se života společnosti nesmí být bez kritického rozboru apriorně považována za vyřešenou. Je zřejmé, že teprve vítězství buržoazních revolucí otevírá cestu k tomu, aby byla tato podmínka splněna, a to tím, že z této oblasti odstraňuje monopol církve, a náboženské řešení sociálních otázek se tak může stát předmětem kritické analýzy.

2. Princip proměnlivosti společnosti, princip sociálního vývoje a s ním spjatý metodický princip historismu se musí stát běžně uznávanými principy ve společenské teorii. To se ovšem mohlo uskutečnit teprve tehdy, když se zejména v 17. a 18. století historický proces natolik zdynamizoval, že se tyto jeho zásady díky buržoazním revolučním přeměnám staly zjevné.

3. Ve společenském myšlení muselo převládnout mínění, že dějiny nejsou dílem nějaké nadpřirozené bytosti, že jejich průběh není fatálně determinován nějakou mimolidskou entitou, ale že jsou výsledkem vlastní činnosti lidí, vzájemného střetávání různých společenských skupin. Také k rozšíření tohoto poznatku přispěly zejména události spjaté s přechodem hlavních západoevropských zemí od feudalismu ke kapitalismu.

Celkově tedy můžeme shrnout, že společenské podmínky vzniku objektivní vědy o společnosti se vytvářejí v západní Evropě zejména během 18. a první poloviny 19. století. Konkrétní výraz pak nacházejí v celé řadě pokusů o konstituování takové vědy, z nichž díky své systematickosti vyniká v rámci nemarxistické sociologie zejména pokus Comtův. V rámci sociologie pěstované na principech dialektického materialismu a hlásící se k socialistickým tradicím je pak klíčovým bodem Marxovo materialistické pojetí dějin. Avšak ani vznik comtovské sociologie, ani vznik Marxova pojetí společnosti si není možné představit bez oné přípravné práce vykonané jejich předchůdci. V dějinách sociálního myšlení neexistují totiž přesně zjistitelné ostré předěly. Proto se domnívám, že při odpovědi na otázku, kdy sociologie jako objektivní věda o společnosti vznikla, nemůžeme mít na mysli nějaký přesný časový okamžik, leč celou epochu, která započala s odstraněním hlavních společenských překážek kladených této vědě do cesty v období feudalismu.

3. OTAZKA KLASIFIKACE

Důležité místo v každém pokusu o analýzu dosavadního vývoje sociologického myšlení zaujímá klasifikace jeho hlavních proudů, směrů a škol. Žádný historik sociologie se nemůže této otázce vyhnout, nechce-li, aby jeho výklad dějin sociálního myšlení měl zcela chaotický ráz. Kromě toho, že tato klasifikace vnáší do analýzy prvek systematickosti, je důležitá ještě z jednoho ne zcela zanedbatelného důvodu: má rovněž svůj aspekt pedagogický. Výklady dějin sociálního myšlení a sociologie jsou totiž zpravidla určeny těm, kteří se s danou disciplínou seznamují. Je tudíž zapotřebí, aby byly psány s maximálním zřetelem na přehlednost, logickou vnitřní strukturu a systematickost, čehož nemůže být dosaženo bez správné klasifikace.

Je ovšem pochopitelné, že v závislosti na tom, k jakému proudu soudobé sociologie se autor přiklání, mohou být kritéria této klasifikace, a tudíž také její výsledky velmi různé. Nejznámější pokusy o zmíněnou klasifikaci bychom mohli rozdělit do dvou skupin. Předně by šlo o ty, které se snaží postihnout hlavní vývojové trendy sociologie globálně, maximálně abstrahovat od jejich dílčích odlišností a zvláštností a rozčlenit tak dosavadní vývoj sociologie do malého počtu velmi obecných proudů. Za druhé jde o konkrétnější klasifikaci, ve které se daleko více přihlíží ke specifické jednotlivých směrů a škol. Ráz takového členění má převážná většina dnes nejznámějších příruček dějin sociologie.

Z hlediska soudobé sociologie hlásící se k historickým tradicím považují za nejvýstižnější globální klasifikaci dosavadního vývoje sociologie tu, kterou podává C. W. Mills v Sociologické imaginaci.¹⁴⁾ Mills zde píše, že ve zmíněném vývoji můžeme pozorovat tři převládající tendence:

1. Tendence k teorii dějin. Jako příklad takového pěstování sociologie uvádí Comta, Spencera a M. Webera. Takto chápána sociologie se vyznačuje těmito společnými obecnými znaky: a) je encyklopedická, neboť se zabývá komplexním společenským životem člověka, b) je současně historickou a systematicko-historickou vědou, to znamená, že pracuje s historickým materiálem a pokouší se o periodizaci dějin.

2. Tendence k systematické teorii „podstaty člověka a společnosti“. Výrazným rysem těchto snah v sociologii je statické a abstraktní pojetí složek sociální struktury na velmi vysoké úrovni obecnosti. Příkladem takového pěstování sociologie může být sociologický formalismus reprezentovaný zejména Simmelem a von Wieseem.

3. Tendence k empirickým výzkumům soudobých společenských faktů a problémů. Zde je sociologie chápána jako zkoumání některé speciální společenské oblasti. Příznačné je, že se tu pozornost tříští na mnoho úseků a vládne tu jakýsi druh „metodologického exhibicionismu“. Za hlavní představitele této tendence považuje Mills G. Lundberga, S. Stouffera, S. Dodda a P. F. Lazarsfelda.¹⁵⁾

¹⁴⁾ Viz cit. vyd., s. 23–24.

¹⁵⁾ Za pozornost stojí modifikace a další propracování této obecné klasifikace dosavadního vývoje sociologie v díle M. Hirsowiczové Konfrontacje socjologiczne, cit. vyd., I. kap.

Pokud jde o konkrétnější klasifikaci dosavadního vývoje sociologie, setkáváme se v nejnámějších a nejreprezentativnějších příručkách dějin této disciplíny¹⁶⁾ zpravidla s kombinací několika klasifikačních kritérií. Mezi nimi vystupují do popředí zejména kritéria obsahová, chronologická a národní. Námi uvedené pořadí kritérií je zároveň pořadím jejich důležitosti. Znamená to tudíž, že za základní a klíčové je vesměs považováno hledisko obsahové příbuznosti různých směrů a škol. Toto pojetí má pochopitelně své velké výhody: ve vývoji sociologie je tak zachycena určitá vnitřní logika, výklad je přehledný, systematický a pro studujícího nejvhodnější. Na druhé straně ovšem nelze nevidět, že v tomto přístupu se skrývají i určitá nebezpečí a úskalí. Hlavní bych spatřoval v tom, že ve jménu kritéria klasifikace je někdy konkrétní bohatost jednotlivých směrů a škol ochuzována, a dále v tom, že je mnohdy ztížena časová a prostorová orientace ve vývoji sociologie.¹⁷⁾

Za nejpropracovanější pokus o podrobnější klasifikaci dějin sociologie v soudobé literatuře považuji citovanou práci D. Martindala. Tato práce je mimo jiné významná také tím, že se zatím nehlouběji ze všech příruček tohoto druhu zabývá samotnou metodologií a teorií dějin sociálního myšlení a sociologie, takže určitou klasifikaci nejen provádí, ale také se jí snaží přesvědčivě zdůvodnit.

Martindale dělí celý dosavadní vývoj sociologie do pěti velkých proudů. Pro první z nich používá názvu pozitivistický organicismus a jeho výklad rozčleňuje do tří podskupin, přičemž v první se zabývá jeho společenskými a filosofickými zdroji, ve druhé tzv. klasickým obdobím pozitivistického organicismu a ve třetím jeho transformací a rozkladem.

Druhým proudem je tzv. teorie konfliktu. Zde si Martindale nejprve všímá jejich základů, poté velkých ideologických konfliktů XIX. století a nakonec sociologických teorií konfliktu.

Třetím proudem je formální škola sociologické teorie a výklad je zde zaměřen na její filosofické základy, dále na její novokantiánskou větev a konečně na její fenomenologický směr.

Pro čtvrtý proud použil D. Martindale názvu sociální behaviorismus. Zabývá se zde jeho pojmovými základy, dále jeho pluralisticko-behaviorální větví, symbolickým interakcionismem, sociálně činnostní větví a vývojem teorie sociálního jednání.

Konečně posledním proudem v této klasifikaci je sociologický funkcionalismus. Martindale věnuje nejprve pozornost jeho povaze a zdrojům, dále se zabývá jednak

¹⁶⁾ Považujeme za ně zejména tyto: P. Sorokin: Sociologické nauky přítomnosti, Praha 1936; H. E. Barnes, H. Becker: Social Thought from Lore to Science, Boston, New York, Chicago, Atlanta, San Francisco, Dallas, London 1938; E. Chalupný: Vývoj sociologie v 19. století (1835–1904), Praha 1948; D. Martindale: The Nature and Types of Sociological Theory, Boston 1960; J. Szecepański: Socjologia. Rozwój problematyki i metod, Warszawa 1961.

¹⁷⁾ Jak jsem se z vlastní pedagogické činnosti přesvědčil, hrozí toto nebezpečí zcela reálně studentům sociologie, kteří často velmi přesně vědí, do kterého směru toho kterého myslitele či školu zařadit, avšak časová orientace jim mnohdy úplně uniká právě proto; že v popředí klasifikace zcela jednoznačně stojí obsahová příbuznost, zatímco chronologická návaznost je zdůrazňována daleko méně.

makrofunkcionalismem, jednak mikrofunkcionalismem a skupinovou dynamikou v soudobé sociologii.

Kromě už zmíněných předností považuji za velmi pozitivní rys Martindalovy práce tu skutečnost, že svým záběrem se jí podařilo, a to aniž by nějak překročila únosný rozsah, zachytit jak nejdůležitější fáze přípravného stadia vzniku sociologie, tak vývoj sociologie v XIX. a na počátku XX. století, a obě tato období velmi organicky spojit s výkladem současných hlavních směrů a škol. Po této stránce jde mezi příručkami podobného druhu vskutku o práci ojedinělou.¹⁸

Závěrem chci znovu zdůraznit, že tato stať si nečiní nárok na to být vyčerpávající analýzou všech otázek, kterými se zabývá. Šlo mi spíše o to, zdůraznit potřebnost studia dějin sociologie pro soudobého sociologa a upozornit na některé hlavní problémy, které dnes před historikem sociologie stojí.

¹⁸⁾ V této souvislosti mi ovšem nejde o to zaujmout stanovisko k hodnocení jednotlivých směrů, jak je autor provádí. S tím pochopitelně nemusíme vždycky souhlasit, což však nemění nic na vhodnosti jeho celkové klasifikace.